

מראי מקומות לשיעור כללי בענין:

היתר אכילה באתרוג' השימוש באתרוגים שעברו הדברה מסוכנת ושהיו תחת המיטה

נעסוק היום בעזרת ה' בדין היתר אכילה באתרוג ובהשלכות הדין על השימוש למצוה באתרוגים שעוברים הדברה מסוכנת ובאתרוגים ששהו מתחת למיטה. אגב סוגייה זו נעסוק גם בדין 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' ובענין החשש מרוח רעה. בסיס הסוגיה הוא במסכתנו סוכה לה. אולם ענפיה מתפרשים למקומות רבים נוספים.

סוגייתנו:

- גמ' סוכה לה. 'ושל ערלה פסול' עד 'מעשר שני ממון גבוה'.
 - טעם הפסול ראה רש"י ד"ה 'לפי שאין בה היתר אכילה' ותוס' בד"ה 'לפי'.
 - והשווה לרמב"ם בפירוש המשניות שכתב טעם אחר.
 - וראה חידושי הריטב"א שלדבריו יש נפק"מ בין הטעמים.

סוגיות נוספות במסכתנו הקשורות לנידון השיעור

- גמ' סוכה לו. 'איתמר אתרוג שניקבוהו עכברים' עד 'שאני עכברי דמאיסי'.
 - בענין רבי חנינא דמטביל ונפיק עיין חידושי הריטב"א שם.
- גמ' סוכה מח: במשנה 'נשפכה נתגלתה היה ממלא מן הכיור' ורש"י שם 'שהיין והמים' ותוד"ה שהיין. ובגמ' דף נ. המובאת בתוס'.

הדין ההלכתי ביחס לאתרוגים שעברו הדברה

- ראה דיון בספר 'מרחשת' סימן כ' בתחילת דבריו ובראיינו מן הגמ' בבבא קמא.
 - ביחס לשאלה העקרונית שמעלה המרחשת עיין רמב"ם פרק יא' מהלכות רוצח הלכה ד' עד הלכה ז' ודייק היטב בדבריו.
 - ראה גמ' מסכת ברכות לב: 'תנו רבנן מעשה בחסיד אחד' עד סוף המעשה ומהרש"א שם.
 - לגבי איסור משום סכנה וגדרו ראה מש"כ המרחשת לתלות במחלוקת רש"י ור"ת על המשנה ביבמות ע. [ראה משנה שם ורש"י ד"ה הערל ושיטת ר"ת שהובאה בחידושי הריטב"א.
 - ראה מש"כ במגן אברהם סי' תרמ"ט סעיף קטן כ' בענין אתרוג שבלע איסור ויש לדון ביחס לעניינו.

הדין ההלכתי ביחס לאתרוגים ששהו מתחת המיטה

- ראה דיון בשו"ת עין יצחק [לרבנו יצחק אלחנן אב"ד קובנא] ח"א כד'. ועיין שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קה'.

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף לה עמוד א

ושל ערלה פסול מאי טעמא רבי חייא בר אבין ורבי אסי חד אמר לפי שאין בה היתר אכילה. פירש הראב"ד דברים כפשוטן שהוא אסור באכילה ולא קרינא ביה לכה, וחד אמר לפי שאין בו דין ממון ולא קרינא ביה לכה, [ואסיקנא דהיתר אכילה כולי עלמא לא פליגי דבעינן] דומיא דתרומה טמאה, ואף על גב דאית בה ממון שמסיק תחת תבשילו מדלא חזי לאכילה לא קרינא ביה לכה, וכי פליגי בדבר שראוי לאכילה בלבד ואינו ראוי ליהנות ממנו בענין אחר כגון מעשר שני בירושלים למאן דאמר ממון גבוה הוא, דמר סבר כיון דחזי ליה לאכילה לכה קרינא ביה ומר סבר כיון דלית בה דין ממון לא קרינא ביה לכה ואינו יוצא בו ביום ראשון מיהת, והאי פירושא ליתא חדא דאם כן פסולא דשל ערלה ושל תרומה טמאה לא הוי אלא ביום ראשון, ואילו תנא פסיק ותני לא שני יום טוב ראשון ולא שני ביום שני דומיא דשל אשרה ושל עיר הנדחת וכדאיתא בריש פרקין דכולה מתניתין רישא וסיפא בחדא גווני נהנה, ותו דודאי כל מידי דהוי דידיה וברשותיה דלית ביה זכות לאחרים לכה קרינא ביה, תדע דבמעשר שני דפליגי אי הוי לכה או לא היינו לרבי מאיר דאמר מעשר שני ממון גבוה הוא אבל לרבנן דאמרי ממון הדיוט הוא לכה קרינא ביה ואף על פי שאין בו דין ממון, וזה ראייה גמורה.

והנכון דבתרומה טמאה וערלה כולי עלמא לא פליגי דפסולין כל שבעה משום דלא חזו למידי וקיימי לשריפה וכתותי מכתת שיעוריהו, אלא הכי קאמר מר סבר לפי שאין בה היתר אכילה וכו' וקס"ד דהכי קאמר דמר סבר דבלאו טעמא דכתותי מכתת שיעוריה איכא למפסלינהו וביום ראשון מיהת משום דלא חזו לאכילה.

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף לו עמוד ב

והא רבי חנינא מטביל ונפיק ואוקימנא ביום שני. ודוקא שהיה רובו קיים דאי לא אין שמו עליו ופסול ביום שני. ומקשו רבנן ז"ל היכי אכיל מיניה דהא מוקצה למצותו מאכילה הוא כדלקמן, ותירצו דמיירי בשהתנה בו כן בפירוש שיוכל לאכול ממנו ויצא בשאר דאי לא מסתמא כוליה מקצה ליה ולא מאי דצריך למצוה בלחוד, דומיא דעצי סוכה שכולן אסורין ולא מה שצריך להכשר סוכה בלחוד וכל שכן באתרוג שכולו גוף אחד דחל איסורא בכלוליה מסתמא עד שיתנה כן בפירוש ואמר שאינו בודל מן העודף על השיעור כל בין השמשות, ואין צורך לזה הדחק דרבי חנינא לא היה אוכל מן האתרוג שהקצה למצותו אלא מן האתרוג שהיה לאכילה היה אוכל מקצתו ויוצא בשאר למחר.

מרחשת חלק א סימן כ

א) תוכן החקירה היא אם דבר האסור באכילה מחשש סכנה חשוב ראוי לאכילה, כיון שאין בו איסור מצד איזה איסור שאסרה תורה אלא מצד הסכנה, א"כ חשוב ראוי לאכילה, או דילמא כיון דסוכ"ס הוא אינו ראוי לאכילה, יהי' מפני איזה טעם שיהי', חשוב ג"כ אינו ראוי לאכילה, וע"כ באתרוג כה"ג אין יוצאין בו ובחיו"ע כאלו א"צ לכסות את דמון, כיון שאינן ראויין לאכילה מצד סכנה, ולא קרינן בהו אשר יאכל שמה"ם חיו"ע האסורין באכילה פטורין מכיסוי כדאיתא בחולין פ"ה:

והנה בעצם הענין הא דאמרינן בכ"ד דחמירא סכנתא מאיסורא וכן כל דבר שאסור מחשש סכנה יש לחקור אם הוא ענין תוריי, ר"ל שהוא אסור מן התורה והוא מוחרה עליו מצד הדת, או הוא ענין מוסרי לכו, ר"ל שאיסורו הוא מצד יישוב העולם, מפני שחפץ הבורא ית' ביישוב העולם ובקימומו ולא בהשחתתו ובטולו, ולכן מי שמסכן עצמו הרי הוא עושה בזה נגד רצונו ית', וזהו עצם האיסור, אבל כל אזהרה מן התורה אין בו:

ב) והנה בשו"ע חו"מ סי' תר"ז סעי' ו' נתבאר בה"ל: כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים בכך עליו או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מדרות, ובבאר הגולה שם ציין על זה וז"ל: סבירא ליה דהא מדרבנן ואסמכינהו אקרא דלעיל ס"ח, ומכ"מ מכין עליהם כמו שאר דרבנן, א"נ קים להו שהם מדאורייתא ואין לוקין עליהם, כדאשכחן בח"ע אסור מן התורה ואין לוקין עליו, בית יוסף ביו"ד סי' קט"ז עכ"ל הבה"ג, והנה מש"כ אסמכינהו אקרא היינו הקרא דהשמר לך ושומר נפשו מאד המובא לעיל שם ס"ח, והנה נמצאו למדים מדברי ב"י אלו כי איסור דבר שיש בו סכנה הוא ללישנא קמא מדרבנן וקרא דהשמר וכו' הוא אסמכתא בעלמא, וא"כ אין על דבר האסור מחשש סכנה איסור תורה, וע"כ הא דאמרינן דחמירא סכנתא מאיסורא לא מצד

איסור וצווי תורה אלא מצד יישוב העולם שראוי לחשוש בכל צד ספק שיהי' סכנה בדבר, אבל לא משום איזה איסור תורה, כי באמת אין בכל הדברים האסורים מצד סכנה איסור ואזהרה מן התורה:
ולפי' שפיר י"ל דבכ"מ האסורים מחמת סכנה חשובים ראויים לאכילה לענין דברים הנוגעים לדיני התורה, דלא בעינן ראויין לאכילה אלא שיהו ראויין מצד הדת והתורה, וכל שמן התורה אין צווי ואזהרה עליו חשובין ראויין, אף שדבר אחר מעכב עליהם וארי הוא דרביע עליהם מצד אחר, אבל אם נאמר דעל כל דבר סכנה יש ג"כ איסור תורה, וכמו שהוא ללישנא בתרא שבב"ב, י"ל שחשוב אינו ראוי לאכילה כיון שגם מצד הדת הוא אסור, דמה לי איסור זה או איסור אחר, סוכ"ס התורה אסרתו...:

ד) ולכאורה זה תלוי בפלוגתא דבב"ק (צ"ב) אם אדם רשאי לחבול בעצמו, דלמ"ד התם דאדם רשאי לחבול בעצמו הו"ה דמותר לסכן בעצמו ואין עליו איסור מצד התורה, וכמו דאמר התם אכה את עצמי ואפגע את מוחי רשות ושבועה חלה עליו, ולמ"ד דא"א רשאי לחבול בעצמו דנפק"ל מהא דנזיר דנקרא חוטא שהתורה קראה חוטא למי שמצער את עצמו, כע"כ למי שהוא מסכן עצמו דנקרא חוטא, א"כ לדידיה איכא איסור מצד התורה, ואף דאמרינן התם בב"ק מאן שמעת ליה דאמר אין אדם רשאי לחבול בעצמו איילימא האי תנא הוא דתניא ואך את דמכס לנפשתיכם אדרוש ודילמא קמלא שאני אלא וכו', אלמא אפי' מאן דס"ל אדם רשאי לחבול בעצמו מ"מ מודה דקמלא אסור, לפ"ז בדברים האסורים מחמת סכנה נפשות לד"ה אסור מן התורה, ו"א שהרי אפשר לומר דלא קאמר הש"ס הכי אלא לדחויי דאין מכאן ראי' דאיכא תנא דסוכר א"א רשאי וכו', אבל לפי המסקנא התם י"ל דמאן דס"ל אדם רשאי וכו' אינו מחלק כלל בין חבלה ובין קמלא, ולא דריש כלל האי את דמכס לנפשתיכם, באופן שדין זה אם יש איסור תורה בדבר האיסור מחמת סכנה י"ל שתלוי בפלוגתא שבב"ק הנ"ל...:

ו) ולענ"ד דדבר זה אם אינו ראוי מצד סכנה אם חשוב אינו ראוי לדיני התורה במחלוקת שנוי, והיא מחלוקת רש"י ור"ת ביבמות ע"א ובחגיגה (ד' ג') בערל שמתו אחיו מ"מ, דלדעת רש"י אסור בתרומה ואף שאינו יכול למול מחמת סכנה אינו דומה לערלות שלא בזמנה, דאיבעי לן התם אם מותר בתרומה, משום דערלות שלא בזמנה אינו ראוי למול מצד דין התורה שקודם ח' ימים אינו נימול, ע"כ אינו חשוב ערל, משא"כ בערל שמתו אחיו מ"מ, אף שג"כ אי אפשר להיות נימול, מ"מ אינו חשוב משום זה אינו ראוי למול, והוי ערל, אבל דעת ר"ת התם שערל שמתו אחיו מ"מ מותר בתרומה, והיינו משום דמדמה אותו לערלות שלא בזמנה, משום דס"ל שכיון שאינו ראוי למול משום סכנה חשוב ג"כ אינו ראוי למול ולא הוי ערל, ונידון דידן לדעת רש"י ו"ל חשוב ראוי כיון שאינו מצד הדין אלא משום סכנה, ולדעת ר"ת אינו חשוב ראוי כיון שאסור מחמת סכנה:

רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא

הלכה ד

אחד הגו ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל ג ממשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שני' + דברים ד' ט' + השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים.

הלכה ה

הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לא אחריים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות. הלכה ו

ואלו הן: לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח מים וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמה יבלע עלוקה והוא אינו רואה, ולא ישתה מים מגולים שמה שתה מהן נחש וכיוצא בו מזהוילי עפר וישתה וימות.

הלכה ז

ואלו הן המשקין האסורין משום גילוי, המים, והיין ואפילו מזוג ואפילו התחיל להשתנות טעמו לחומץ, והחלב, והדבש, והציר, אבל שאר כל המשקין אין מקפידין על גילויין שאין בעלי ארס שותין מהן.

מהרש"א חידושי אגדות מסכת ברכות דף לב עמוד ב

כתיב בתורתם רק וגו'. האי קרא בשכחת התורה קמירי כמ"ש פן תשכח את הדברים וגו' ובפ"ג דאבות שנינו כל השוכח ד"א ממשנתו כו' כאלו מתחייב בנפשו שנאמר רק השמר לך וגו' וכן האי קרא ונשמרתם מאד לנפשתיכם וגו' איירי שלא נאמין בשום תבנית פסל וגו' ולא איירי הני קראי כלל בשמירת נפש אדם עצמו מסכנה

חידושי הריטב"א מסכת יבמות דף ע עמוד א

הערל. פרש"י ז"ל שמתו אחיו מחמת מילה, דאע"ג דאסור ליה למימהל ערל הוא ולא יאכל בתרומה דערלות באונס מעכבת, והקשו עליו ז"ל דהא איבעיא לן בגמ' ערלות שלא בזמנה דהיינו תוך ח' ימים אם מעכבת אם לאו ולא איפשיטא לן ותפשוט ממתני' דהכא דמעכבת דהאי נמי לאו בר מימהל הוא, ועוד דהא בריש פרק אלמנה לכ"ג (ס"ו א') דאמרין דכל שאינו אכל אינו מאכיל אקשינן והא ערל וכל הטמאים דאינם אוכלים ומאכילים ופרקינן התם פומיחו כאיב להו, כלומר עומדין הו ליתקו ולאכול וכדפרש"י ז"ל שם, ואי בערל שמתו אחיו מחמת מילה הא לאו בר מימהל הוא, ועוד הא אמרינן בגמרא דהיכא דחלצתו חמה אינו מעכב לבעלו באכילת הפסח משום ערלות עד שיעברו עליו ז' ימים שנותנים לו להבראה, אלמא כיון שהוא מסוכן למילה ולא בר מימהל הוא לא חשיבא ערלות. לפיכך פ"י ר"ת ז"ל דערל דמתני' היינו שלא נימול מפני פחד המילה שראה אחרים שמתו במילה וערלות באונס לבו היא ומ"מ אינו מסוכן למילה ובר מימהל הוא, אבל היכא שמתו אחיו מחמת מילה דלאו בר מימהל הוא דינה כערלות שלא בזמנה

מגן אברהם סימן תרמט ס"ק כ

ואתרוגו שנתאסר מחמת זביעת איסור פסול (ש"ג) ואינו מוכרח ד"ל דוקא כשאיסורו מחמת עצמו פסול ולכן נ"ל דיך להכשירו בשאר ימים דהא התו' ורש"י וכל זו מכשירין אפי' קל ערלה בשאר הימים ולכן יך לסמוך עליהם ככה"ג.

שו"ת עין יצחק חלק א - אורח חיים סימן כד

נשאלתי ממנה רבניס ע"ד אתרוגים שהי' מנוחים תחת המטה ומצוה צפסחים (דף ק"ז ע"ב) לאוכלין ומשקין תחת המטה רוח רעה שורה עליהן. א"כ האתרוג המונח תחת המטה כיון לחינו ראוי לאכילה מחמת רוח רעה אינו יוצא צו חובת אתרוג וכמבואר בסוכה (ד' ל"ה) דאתרוג שאין בו היתר לאכילה פסול ללאת צו וכן הוא בל"ח ס' תרמ"ט סעי' ה' דאתרוג שאסור באכילה פסול. א"כ ה"ה צמה דנאסר באכילה משום רוח רעה דמ"ש.

וה מה שהשכתי דהנה בסוכה (מ"ח ע"ב) צמשה שהיו והמים מוגלין פסולין לגבי מזבח. ופי' רש"י הטעם דחיישינן שמא שמה מהן נחש והארכ מעורב בהן נמלא שאינו מנסך מים כשיעור שהרי המים משלים לשיעור עכ"ל. והתוס' ק"ס ד"ה שהיו והמים כו' כתבו הטעם משום הקריבהו לפתחו. ולכאורה קשה דלמאי לך אמרו הטעם לכן פסולין למזבח משום דבעינן מהמשקה לישראל מן המותר לישראל צמשה צפסחים (ד' מ"ח) ובמנחות (ד' מ"ח) ובמנחות (ד' ו') וע"כ כל דבר לאסור באכילה ובשתי' מיפסל לגבי מזבח. ומללך אמרו רש"י והתוס' כהן הטעם לכן יין ומים מוגלים פסולין למזבח דהו לפי לחינו ראויין לשתי' משום סכנתה דגילוי מוכח דס"ל דכיון לחינו צהו איסור מלך עמנו רק מפאת סכנתה ע"כ מקרו עדיין צמס מהמותר לישראל. א"כ ה"ה צ"ד כיון דעיקר איסור תחת המטה הוא משום רוח רעה ע"כ מקריא צמס היתר לאכילה ולא מיפסל ויכולין ללאת צו חובת אתרוג.

ט. אך צעיקך יך מילתא דלכולין תחת המטה או צמשהו היתר הפתחי אפשיב צ"ד ס' קט"ו ס"ק ד' צמס שנתב צמות יעקב ח"צ ס' ק"ה שכתב דצמשהו צמס צמשהו יך מילתא דלכולין תחת המטה או צמשהו היתר הפתחי אפשיב צ"ד ס' קט"ו ס"ק ד' אות כ"ב דלמנו מהו כלי גולה כו' חמת וקערה כו' חמת טוון צה קמח ונותנה תחת רלשו כו'. וצילקוט יחזקאל רמז קנ"א אומר ונתון צה מים ונותנה תחת רלשו כו'. ומוכח מזה דלכולין חיים אינן נאסרים דצמשהו צמשהו חמת מלשונותיו. ומנכילה ה"ה תחת המטה דלכולין חיון יך להוכיח לחינו נאסרים וע"כ יכולין ללאת צו חובת אתרוג. ואין לחלק בין תחת המטה לבין הניחו מלשונותיו כמו דלחיוני בהאחרונים ללא חילקו צה.

שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן קה

שאלה טרוד מבני ישיבתי פה מיין האלוף כהר"ג גרשון גר"ו מי שנתן אוכלין ומשקין תחת המטה אם אסורין בדיעבד וכן בכל הדברים הנזכרים ב"ד סימן קט"ו ולכאורה יש להוכיח דמותר ממש"ב ב"ד ס' ו' וז"ל כתב בעל העיטור דלפ"ז בדיעבד נמי פסולה אבל בירושלמי אמרו שהטעם מפני שרוח רעה שורה עליו וכתב בעל העיטור דלפ"ז בדיעבד שחיתתו כשרה וכו' הרי קמן בדיעבד אין חשש רוח רעה וה"ה לאינן הנזכרים שם אך באשר שהגמרא ופוסקים החמירו בסכנה זו והפליגו מאוד וחמירא סכנתא מאיסורא יש להסתפק.

חשובה בדבר אוכלין ומשקין שנתן תחת המטה אם אסורין בדיעבד נ"ל פשוט דאין כאן חשש איסור בדיעבד רק דבכל אלו מבואר בש"ס ופוסקים דהוא רק אזהרה לכתחלה וכמשמעות בעל העיטור אך כדי שלא להוציא חלק בלי ראייה כלל נ"ל להוכיח שכן הוא דהא מצינו בסוגיא דש"ס כמה פעמים שהזהירו לחבר שלא יאכל אצל עם הארץ מפני דברים שאינם מתוקנים ובפרק חזקת הבתים דף ג"ח ע"א מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלי' בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלום ופרש"י ז"ל מטה עם הארץ כל דבר מניחין תחת מטתן אוכלים וכלים עכ"ל וא"כ אמאי לא חששו חכמים איך יאכל עמו הלא חמירא סכנתא מאיסורא אלא ודאי פשוט דכל הני הוא רק אזהרה לכתחלה אבל בדיעבד אין קפידיא כלל גם לא הוזכר בשום פוסק שום איסור בדיעבד בענינים אלו וכו"ל הקטן יעקב.